

Nik aditzea dudanez, Leitzan mutill fiñik ez

PATZIKU PERURENA

Leitzarrak egin lezake, behar bada, iduritu txarrik, esamolde xahar horren oihartzuna aditzean. Ez baitu haren ondra leku ederean uzten. Guziarekin ere, uitziarrek sortutako esamolde ezagun horrek urtetan eman izan dion desondrak baino esamolde horren sorburu izan zeneko kanta xaharraren historiak azken buruan ematen dion ondreak pisu haundiagoa beharko lukeela iduritzen zait haren gogoan. Hain zuzen ere, leitzarrek ezagutzen duten bertsokantarik xaharrenetako eta xoragarrienetako baten pasarte batuz esamolde hori, nahiz gaur oraindik ere aditzen den, noizetik noizera, Leitza inguruko herritarren ahotan. Gero bihurtuko natzaizu inguruotako herritarren artean hain ezaguna egin den esamolde horretara, baina aurrena, horren sorburu izan zeneko kanta xaharraren sustriak bilatzera noakizu.

0.- Kantaren oihartzunak: han hemenka ageri diren aztarrenak

R. M. Azkuek badakar bere kantutegi sonatuan, zatika jaso. Aurreneko bi bertsoak, Larraungo Arruitzen jaso zizkion N. Iguzkizari; eta horratx haien gainean egiten duen xalaharda harrigarria¹ (Ikus 1. faksimila).

Gero ikusiko duzu zeinen aldrebesak diren lekeitiar haundiak egiten dituen aldaera bitxi horiek. Hurrena, melodia xoragarri horren

(1) *Cancionero Popular Vasco I*, 520-2 orriak. Euskaltzaindia, 1990.

418.-LEGOR ALDERA

50. Musical score for 'Legor Aldera' in 3/4 time, featuring a treble clef and a key signature of two flats. The score consists of five staves of music with lyrics in Basque. The lyrics are: Le-gor al-de-ra zo. Ar-gan-ontz si-ze ta. az-ten u-gin-ok a-ri er-an: ba-kar e-zin du. o-dei zi-ri-sa-raalai du-az; a-ri be-gi-ra da-la bi-vi-a e-ra-man. Poz-a i-ges-ka do-da-kust il-ar-gi o-so-a. Ni zer ar-en na-a-Kit,min-ak na-du-ka bai-tu-ran. Ar-taz o-roitze-a bil-a a-ren-gan-dik uz-un-du-az? O-a, bi-otz,gauri be-zait ar-gi il-un-on-tan. e-re, ar-gan-ontz o-a.

N. Iguzkiza, de Añuitz (Lafau, AN), me enseñó esta dulce melodía con otro poemita, diálogo de padre e hija, de menos fuste que la música.

—Aurá: begira ezazu
leiotik atarira,
ea mutil oriek yoan etedíran.

—Es, or egongo siren
zure yolasari begira:
gargiro landan barena
igaro dira.

—Nik aditzea dudanez,
Leisan mutil finik ez;
engañatuko zaituste solas ederez.
Ala balira biotzez
nola diran itzez,
etzaituste ereko béla ur otzez.

V. Endechas y Elegías

TRADUCCIÓN

—Niña: mirad
de la ventana al portal
si esos mozos han ido.
—No, habrán estado ahí
aguardo conversación de usted:.....
para ahora campo traviesa
habrán pasado.
—Según tengo entendido,
en Leiza no hay muchachos finos;
os engañarán con hermosas palabras.
Si así fueran de corazón
como lo son de palabra,
no os quemarán tan pronto con agua fría.

El poemita con que me ha parecido substituir, por hacer más juego con la melodía, es como sigue. La traducción es adaptación del señor Miangolarra, tal como figura en el *Cancionero Selecto*, pág. 379.

I. *Legor-aldera zoasten
uginok, ari eran:
bakar ezin dudala (1).
bizia eraman.
Poza igeska doakit
minak naduka batturan.
Artaz oroitzea besait
argi ilun ontan.*

II. *Arganontz aise ta odei
zirizara alai duaz;
ari begira dakust
ilargi osoa.
¿Ni zerañen nabila
arengandik urunduaz?
Oa, biotz, gaur i ere,
arganontz oa.*

(1) Es errata el vocablo *dudala* del *Cancionero Selecto*.

TRADUCCIÓN

I. Ola azul y sosegada
que a la playa en rizos vas,
corre y dile a mi amada
mis penas: la dirás
que la vida sin ella
paso gimiendo en soledad.
Su recuerdo es mi estrella
en esta soledad.

II. Rutilante luna llena
cabrillea sobre el mar;
noche tibia y serena
brinda a dulce soñar.
Solo yo en mi barquilla
canto a mi amada mi canción.
Vira ya, parte a la orilla,
pobre corazón.

senidetzat, Aranoko Jose Maria Olaizolagandik jaso zuena dakar² (Ikus 2. faksimila).

--- Variante de José Maria Olaisola, de Arano. (AN). ---

A - la - ba, be - gi - ra za - zu le - io - tik a - ta - ri -
 ra e - a mu - til o - ri - ek joan o - te - di - ran. Ez, or -
 txen e - gonen di - ra zu - re yo - la - ai be - gi - ra or - gui -
 an lan dan ba re - na i - ra - go di - ra.

2. Faksimila.

Aranoarrari jasotako puska horri buruz, kantutegian argitara zuen bertsoaz gainera, bi oharre ttiki ageri dira bere eskuz idatzitako izkribuetan; bertsoaren hasieran aitak eta erdi aldera alabak baitakar; halaxe ikusia dizut Bilbon, bere izeneko liburutegian, kantutegiari buruzko eskuizkribuz osaturiko liburuetarik bateko 535 orrian. Honatx liburuzainak atera zidan kopia: (Ikus 3. faksimila).

Jose Maria Olaisola
 Variante
 A-lababegira
 Aitak a-lababegira zazu begi-tik atavira ea mutilo
 n-ek joan ote di-ran alabak Ez or-kan egona bira zue golasia begi-
 ra or-joan lan-ba berrak ira go-bi-za

3. Faksimila.

(2) *Cancionero Popular Vasco I*, 522 orria. Euskaltzaindia 1990.

Eskurako egin zuen argitaraldi zaharrean berriz honela dio, 72. orrian, Azkuek: *Es un diálogo entre padre e hija. Esta, según parece, está enamorada de un hijo de Leitza, y su padre trata de disuadirla de su propósito.* Oraingoz, beude horretan R. M. Azkuek egindako bi oharro horiek; gero ikusiko duzunez, bai baitute beren zentzua, kanta xahar honen nondik norakoak argitzeko orduan.

582 534.-NIK ADITZEA DUDANEZ

66.

The musical score consists of four staves of music in a 2/4 time signature. The lyrics are written below the notes. The first staff begins with the number '66.' and the lyrics 'Nik a-di-tze-a du-dan- ez, Lei-tzan'. The second staff continues with 'mu-til fi-nik ez, yo-las e-de-rak ba-di-tuz-'. The third staff continues with 'te a-la ba-li-ra bi-ots- ez! e-'. The fourth staff concludes with 'tzai-tuz-te er-e-ko be-rea-la ur ots-es-'. The music features a mix of eighth and sixteenth notes, with some rests and a final cadence.

Nik a-di-tze-a du-dan- ez, Lei-tzan
 mu-til fi-nik ez, yo-las e-de-rak ba-di-tuz-
 te a-la ba-li-ra bi-ots- ez! e-
 tzai-tuz-te er-e-ko be-rea-la ur ots-es-

De Pedro Elizalde, de Ero (Val de Ero, AN).

En Goizueta he oído esta letra con música de *Alaba begira*, pág. 522 de este *Cancionero Manual*.

TRADUCCIÓN: Según tengo yo entendido, en Leiza no hay muchachos finos; tienen hermosas palabras ¡si fueran así de corazón! no os quemarán pronto con agua fría.

4. Faksimila.

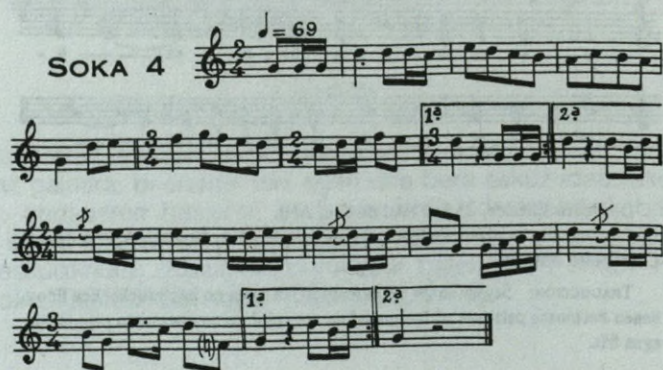
Azterkizun dudan kanta honen beste kontatera, Erroko Pedro Elizaldegandik jaso zuen apez lekeitiar kantu biltzaileak:³ (Ikus 4. faksimila). Gai honetan saiatua den Jose Inazio Ansorenak esana dakit, aurreko doinuen kutsu nabaria duela kantaera horrek ere; holakoetan ohi den bezala: mayorean beharrean minorean dagoela goian aurrena ikusi duzun Arruizko N. Eguzkizaren kantaera, baina, hori gauza normala dela, danbolinteroengandik jasotako doinuak, hainen zehatzak

(3) *Cancionero Popular Vasco II*, 717 orria. Euskaltzaindia 1990.

ez izatean, gero partituran paratzekoan, ez dela harritzeko jasotzaile adituak batzutan minorera eta bestetan mayorera jotzea; beste gai-nekoan ordea, erro beretik zabaldutako doinuak diruditela horik guziak.

Ni ez izaki ordea musika kontutan batere jantzia, eta beste baten esku uzten dut kanta xahar honen berezitasunak aztertzeke lana. Horrek ere, tajuz aztertzen hasi ezker, bai bailuke bere garrantzia, eta ez, behar bada, literatur alderdi honek baino eskasagoa. Baina bide-nabarkoan esan dezadan, kanta honen melodia, bestetan beste, Leitzako Ingurutxoaz atera diren partituretan badakarrela behin eta berriz Aita Hilario Olazaran Estellakoak soka 4 delako atalean.⁴ (Ikus 5. faksimila).

Liburuaren sarreran, 20. orrian, garbi esaten du Aita Olazarane, nori hartu zion: Ingurutxoko beste zati guziak bezalaxe, Leitzako Eba-

SOKA 4

5. Faksimila.

risto Elduayen danbolinari. Nikolas Ormaetxeak ere aitortzen du,⁵ Uitziko Ingurutxoan nola jotzen zen kanta horren melodia bigarren ingurua dantzatzekoan, eta dantzatu ahalean kantatu ere bai. Geroztik halatsu aditua dizut melodia berbera J. A. Urbeltzen koreografia xuri bateko dantzarien ahotan. Kontuak hola, badirudi garai bateko Inguru-

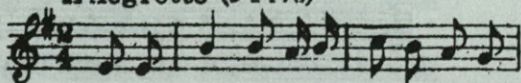
(4) Txistu, método de flauta baska, 1932, 51. orrian.

(5) Euskal Klasikoak 20, *Quiton Arrebarekin* liburuko 191. orrian.

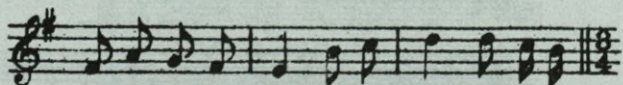
txotan, batipat Uitzikoan eta Leitzakoan, danbolinteroek jotzen zuten melodia ezagunaren konpasera moldatutako bertsoak zirela esku artean dituzunak. Baina, alderantziz ere izan liteke: bertsoen doinua hain ezaguna egin, eta gero dantzarako danbolinteroek berenganatu izana. Oraindik askatu gabe dagoen beste korapiloa baita hori: hola-koetan nork nori dion zorra, alegia: danbolinaren musikak bertso donuari, edo bertso doinuak danbolinaren musikari?

XI

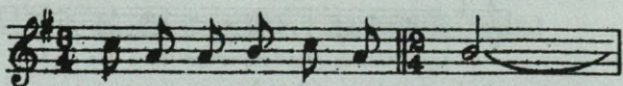
Allegretto (♩ = 176)

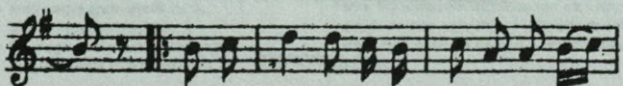
Nik a - di - tze - a du - dancz Leitzan

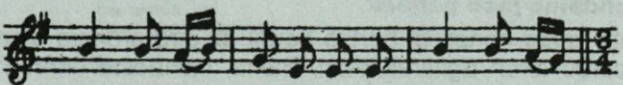
mu - til pi - ñik ez en - ga - ña - tu - ko zai

tuz - te so - las e - de - rez —

— A - la ba li - ra bi - o - tzez no - la —

di - ra den — i - tzez e - tzai tu - e e -

: fe - ko be - la ur o - tzez. —

6. Faksimila.

Bere *Euskaldunak* izeneko poema haundian⁶ ere badakar Orixek, kantu honen melodia bere letra eta guzi. Ikus, liburu hondarreko doinuen sailean hamakaigarrena; honako haxe duzu: (Ikus 6. faksimila) Honek ere, bistan da, aurrekoen erro melodiko berbera duela. Ez dakit bestetan inon egiten den melodia honen aipamenik, ez bada orain argitara berri den *Aita Donostiaren kantutegian*. Ikus, *Canciones* / liburuan 76., 223. eta 223.1. lumerodun kantak dituzu: (Ikus a, b eta c faksimilak).

76.- ALABA, BEGIRA ZAZU

Arano
(Basaburua - N)

A-la-ba, be-gi-ra za-zu le-yo-tik a-ta-ri-
-ra, i-ya mu — til o-yek juan o-te di-
-ran. Ez, or-txen e-go-nen di-ra zu-re
jo-la-sai be-gi-ra; or go-yan lan-dan ba-

A. Faksimila.

1.- Leitzan jasotako beste bi ahapaldi, egundaino jaso gabeak

Kanta xahar honen bi bertso baizik ez dira argitara eman egundaino azaldu diren agitaraldietan. Baina, hainbeste urteren buruan, horra non, horiez gainera beste bi ahapaldi dakizkien kantaria azaldu zaidan Leitzan. Harrigarriak dira jendearen oroimenak ematen dituen ezustekoak! Aurrekoz usario haundiko kanta eta kontu zalea den familia-koa izaki, Joxemanuel Arribillaga Bordaberrikoa duzu doai horren jabe:

(6) Itxaropena argialetxea, Zarautz, 1950.

223.- AURRA BEGIRA EZAZU

Arruiz-Arruiz
(Larraun - N)

Au-rra, be-gi-ra e-za-zu le-yo-tik
a-ta-ri-ra, i-a mu-till o-
-yek joan o-te di-ran. Ez, or,
e-gon-go di-ra zu-re jo-la-se-ri be-
-gi-ra. Gar-ge- roz lan-dan ba-
-rre-na i-ga-ro di-ra.

- Aurra, begira ezazu leyoetik atarira,
la mutill oyek joan ote diran.
- Ez, or egongo dira zure jolaseri begira.
Gargeroz landan barrena igaro dira.

- Mira, hija si esos muchachos se han ido. - No, han
debido de estar esperando la respuesta de usted.
Para esta hora, ya habrán pasado a campo
traviesa.

Loc. rec. : Arruiz
Fecha : 21 de diciembre de 1918
Clas. : amorosa
Trans. : P. Modesto de Lecumberri

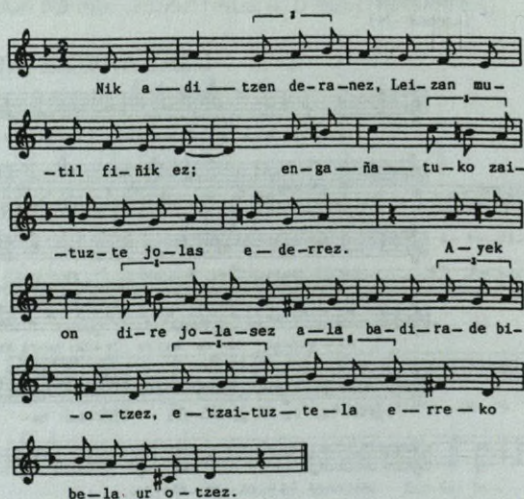
Ref. : C.P.V., nº 418.

B. Faksimila.

223.- Nik aditzen deranez

Etxarri-Echarri
(Larraun - N)

Variante

Nik a — di — tzen de — ra — nez, Lei — zan mu —
 — ti — l fi — ñik ez; en — ga — ña — tu — ko zai —
 — tuz — te jo — las e — de — rrez. A — yek
 on di — re jo — la — sez a — la ba — di — ra — de bi —
 — o — tzez, e — tzai — tuz — te — la e — rre — ko
 be — la — ur o — tzez.

Nik aditzen deranez,
 Leizan mutil finik ez;
 Engañatuko zaituzte
 Jolas ederrez.
 Ayek on dire jolasez
 Ala badirade biotzez,
 Etzaituztela erreko.
 Bela ur otzez.

Según tengo entendido,
 en Leiza no hay mozos
 finos. Te engañarán con
 bellas palabras. Si son
 de tan buen corazón como
 parecen al hablar,
 no os quemarán
 enseguida con agua fría.

Loc. rec. : Echarri
 Fecha : 1918
 Trans. : P. Modesto de Lecumberri

C. Faksimila.

1
 -Aurre begire zazu,
 Leiotik atarire;
 Aber mutill oriek
 Yoan ote diren.
 -Ez or egonen dire
 Zure yolasari begire!
 Gargero⁷ landan barrena
 Igaro dire.

2
 Nik aditzea dedanez
 Leitzen mutill fiñik ez.
 Engañatzen zaittuzte
 Yolaz ederrez.
 Ongi mintzatzen dire itzez
 Ala balira biotzez,
 Etzaitzutez
 Bela ur otzez.

3
 Aitaren mendean zaude
 Nere biotzeko aurre,
 Iñoren esanetan
 Fiatu gabe.
 Badira zenbat traidore,
 Ala izango da ori ere;
 Zu bezelako askoren
 Engañadore.

4
 Gauaz eta egunaz
 Zure kariño onaz,
 Amorioz beterik
 Zugana eldu naiz.⁸
 Lenago beti penaz
 Orañ akordatuzten naiz
 Bestek arrapa dezaitzan
 Arras bildur naiz.

Ikus kanta honen musika, Leitzan Bordaberriko Joxemanuelen ahotik jaso bezalaxe Pontxio Iruztia maisuak partituran txukun aski paratua: (Ikus 7. Faksimila). Ongi nabari du aurreko doinuen enbor berekoa dela, eta beste deustako ez bada ere, kantaren doinuak urteen buruan eman duen bilakaera ikusteko balio lezake. Oraingoaz, horixe baituzu, doinu zahar horri buruz jasorik gelditzen den azkeneko kantaera.

d. d. Leitzan mutill Biñik

Aurre begi-re / Leio-tik a-ta-ri-re: / A-ber mu-till o-ri-ek / Yoan o-te di-ren. / Ez or e-go-nen di-re / Zu-re yo-las-a-ri be-gi-re! / Gar-ge-ro lan-den ba-re-na / I-ga-ro di-re.

7. Faksimila.

(7) Joxemanelek niri Leitzan gargero, eta R. M. Azkueri Arruitzen N. Iguzkizak gargiro kantatu zion. Bistan da: gaugero esan nahi duela, honez gero.

(8) Naiz horren ordeaz, naz esaten zidan kantariak batzutan, eta nago Uitziko hizkerari eta errimari begiratuz, ez ote zen hala izanen sorreran.

Niri orain berriro kantatu bezalaxe kantatu zizkion kantuok Olasoko Joxemari Aleman apaizari orain dela hogeitalau urte, 1971ean, Joxemanuel Bordaberrikoak. Niri aitortu zidanez, ahapaldi xoragarri horiek Sorobarrengo Joxakin Sukuntzari ikasi omen zizkion Joxemanuelek gaztetan; biak auzo berekoak izaki: Gorritarangoak, eta elkarrekin joaten zirenak herritik etxera askotan. Joxakinek holako kanta zahar asko kantatzen omen zion Joxemanueli bidean.

Joan den aspalditik Erreterin bizi da Joxakin Sorobarrengoa, eta esan dit, bertso gehiago ere aditu izandu dituela sail horretakoak, baina, orain atzenduak dauzkala lehen zekizkien pizarrak ere. Lau bertso horiek kantatu aurretik argitasun hauxe eman zidan Joxemanuel Bordaberrikoak: Bertso orik die: Leitzeko mutill bet Uitziko neskan batez gustatu, ta neskan atte ez fiatzen mutilletaz. Ta, atte ta alaba sukalden diskutioan ai ziela, mutille leiotik txelatan eokio, ta denak aittu!. Oso kontuan izateko argitasuna, gero kanta zaharraren azpildurak eta zentzu ezkutukoak bilatzeko.

2.- Kantaren sorrerari buruzko argitasun batzuk

Arestitxoan Joxemanuelek emandako argitasunei helduz, hone-latsu burutua litzake kantaren sorrera. Leitzako mutilak Uitzira joanda sartu dira Gerazineko sukaldera; irri eta zirri neskatxekin jolasean dabilzala, horra non mutiletako batek, Tuteneko Martinek, liluraz beregana duen Marimiel, lehendik uitziar batekin adiskide zen etxeko alaba. Aita Pello ohartu da, eta ez konforme. Lehendik atzetik dabilkion mutil uitziarrekin ikusi nahi luke etxeko alabarik zaharrena. Leitzar fiakaitzak aldegin dutenean, hasi dira diskusioan aita alabak, eta hara non alabaz xoratua dagoen mutil uitziarrek leiho ertzetik aditzen dizkien sukaldeko kontu itsusi guziak!

Gero, mutil leitzarrak neskatxa liluratu eta beregana zaletu duela ohartu denean, mutil uitziar atsekabetuak bertsoak aterako ditu leiho ertzetik aita alabei aditutakoak eta bere penak azalduz. Ikus dezagun nola antolatu duen bere kontaera partikularra, bertsolari maiteminduak:

Aurreneko bertsoaren lehen zatian, aita hitzegiten dio alabari, eta leiho ertzetik aditu bezala paratzen du mutilak, aitaren ahotan:

Aurre begire zazu,
Leiotik atarire;
Iya mutill oriek
Yoan ote diren.

Bertsoaren bigarren zatian, alabak aitari erantzuten dio purrusti antzean; horretan sinale leitzarra maiteago duela:

Ez or egongo dire
Zure yolasari begire!
Gargero landan barrena
Igaro dire.

Hirugarren bertso osoan, aitak bakarrik hitzegiten du, leitzarrak lur azpira sartuz. Bistakoa denez, hori nabarmentzea komeni baitzaio mutil uitzziarrari, aita ere bere alde duela erakusteko:

Nik aditzea dedanez
Leitzen mutill fiñik ez.
Engañatzen zaituzte
Yolas ederrez.
Ongi mintzatzen dire itzez
Ala balira biotzez.
Etzaitzuela erreko
Bela ur otzez.

Hirugarren bertsoan, mutil mindua bere ahotik ari zaizu. Aldez aurretik ederki erakutsi du aitaren eritzia bere alde duela, eta orain haren esanera biltzeko agintzen dio alabari, ihes doakion bere bihotzeko puxkari:

Aitaren mendean zaude
Nere biotzeko aurre,
Iñoren esanetan
Fiatu gabe.
Badira zenbat traidore,
Ala izango da ori ere;
Zu bezelako askoren
Engañadore.

Aitak duela arrazoia, alegia, eta ez atzetik hizketa leunez dator kion leitzar traidoreak. Hark ez bezala, zinez maite duela berak:

Gauaz eta egunaz
Zure kariño onaz
Amorioz beterik
Zugana eldu naiz
Lenago beti penaz

Orañ akordatutzen naiz
Bestek arrapa dezaitzan⁹
Arras bildur naiz.

Horra kanta, hitz gutxitan ederki asko maitaleak bere aldera antolatua. Beste bertsorik ba ote zuen? Ez litzake batere harritzeko gehiagorik izatea, baina, lau bertso horietan ere ederki biribildua ageri da kantaren xedea; akabera horretan, pisu guzia bapatean eta klaro adierazirik gelditzen baita.

Ikusiak ikusirik, R.M. Azkuek ez zuen batere asmatu, ez kanta honen letra berria asmatzekoan, ez festa giroko kanten sailean sartzekoan. Inon sartzeko baldin bada, bete betean maitasun kanten sailean sartzeko kanta baituzu hori.

3.- Uitzin Gerazineko neska eta Leitzan Tuteneko mutila

Gogora ezazu goitixegoan Joxemanuel Arribillagak aitortzen zena: Bertso ok die: Leitzeko mutill bet Uitziko neskan batez gustatu, ta neskan atte ez fiatzen mutilletaz. Ta, atte ta alaba sukalden diskutioan ai ziela, mutille leiotik txelatan eokio, ta denak aittu!

Hori guzia, bihurritu alde batera, baina bestera zehaztu egiten dute Nikolas Ormaetxearen hitzok. Honela esaten dio arrebari, Inguruxo izeneko dantzaz ari zaiolarik Quiton:¹⁰ ...an ateratzen dun Uitziko Gerazine, nik ezagutu nun aitonaren aitona, izen aundiko bertsolaria... Uitzin beintzat. Euskalerrri osoan ere zabaldurik zegon, Azkueri esker, aren zortzikoa bere doñuarekin: *Nik aditzea dudanez...*

Leitzan ikasia yunat Arribillaga amonarengandik, Gerazine ori Leitzeko Tuteneko alabarekin zebillala ezkontzeko, ta ango mutil bat tartetik sartu zitzaiola. Ordun atera zetinan:

Ala balire biotzez
omen diradenak itzez,
etzaituzte erreko
bela ur otzez.

Gauza asko esaten da hor erdizka, eta kontu garbirik ezin atera

(9) Horra hor, lehen adierazi bezala, arrosnabarren eragina gerozko bertso berrien sorreran; izanez ere, bertso paratzaile uitziarra, bertso berriak sortzekoan, ordurako aski ezaguna zen amoriokanta baten pasarteaz baliatu baitzen.

(10) Euskal Klasikoak 20, *Quiton Arrebarekin* liburuko 191. orrian.

aisa. Hiru argimutur ematen ditu Orixek halare: kantaren sortzaileaz zerbait; kankak aipatzen dituen neska mutilez beste zerbait; eta behiala kontua kontatu zionaz beste zerozer. Kantaren egilea nor izan zen xuxen jakiten ez da erraz, baina, gero esanen dut horretaz zerozer. Delako amona Arribillaga Leitzako hori berriz, ez ote zen izanen Barungo amona¹¹ Juana Josefa Arribillaga Zabaleta? Larri ibili? Bertsolari kastakoa baitzen. Bordaberrin 1841an jaio eta gero ezkontzaz Baruna etorririk, hil arte guzian bertan bizitua, hain zuzen, bai Leitzatik bai Uitzitik erdibidean. Erasoteko eta Tuneneko kontu zaharrak ongi jakin behar zituen beraz, eta Uitziko aldekoak zer esanik ez: hangotarrak, leitzarrak bezain eskura izan baitzituen bere bizitzan; ez da hortaz harritzeko Orixekin kantu zahar honetaz eta bestetaz noiznahi hizketatu izatea. Segurantziaz ezin esan ordea, beste amona arribillagatar franko ere bizi baitzen Orixeren garaian Leitzan.

Kantan ageri diren neska mutilei buruz, berriz, goian Joxemanuel Arribillagak esanaz gainera, ematen du hor Orixek argitasun franko Leitzako Tutene eta Uitziko Gerazine aipatzean; baina, aldez bestera iraultzen du Joxemanuelek esana, mutila uitziar eta neska leitzar egitean. Iraulera horrek ordea, kantari nonahitik begiraturik ere, ezin ukan atarramentu onik. Leitzan, Tuteneko aitona Praxku Zabaletak behiala esana baitakit: ...Mutill ori etzen gure razakoa izaan. Gure atten atteta Gartzatik¹² etorri baitzien onea (Tutenera) maiztar ta, gero emen bizi zela erosi emen zun Iriarte, amasai ontz urretan... Ori lenaokon baten kontue izaan zen: Uitziko neskatxen batek Tuteneko mutille matte, baño attek Uitziko mutillekin ezkontzea naikio, ta gorren artzen emen zuen neskatxen attek eta ango mutillek; alare neskatxek emengo mutillekin seitzen da, ordun oittera andie baitzen ba bertsoak atetzeko ta, attek eta ango mutillek elkar artute bertsoak atea emen zittuen, emengo mutillen kontra sekulekoak esanez; baño Tuteneko mutill orrek alare, emengo launek artute neskatxengana yoaten seitzen! Da, ordun ibilli emen zittuen ixtillu gorra Uitziko mutillek eta Leitzekoak; baño azkenen biñipiñ Tuteneko mutillekin ezkondu zela esaten zuen neskatx ori!

Halaxe egin zen bai. Uitziko elizan ezkondu zituen Don. Fo. de Azpiroz abadeak 1791ko abuztuaren aurrenean, beste bikote horrekin

(11) Ikus Barundarrak sailean amona honi buruzko datu gehiago.

(12) 1869an joan ziren Margarita Lazkano Elola eta Miel Ramon Zabaleta Zabaleta beren seme alabekin Garagartzatik Tutenera. Haietxan seme zaharrena zen Fraxkuren aita zena Juan Fermin, mutikotan Tutenera etorri eta gero auzoan bertako alaba Maria Zestau Altuna Urriztimoltxokoarekin ezkonduko zena.

batera Gerazineko Marimiel Astiz Elberdin eta Leitzako Tutereneko Juan Martin Zavaleta Zavaleta. Handik Leitzako Tuterenera etorriko ziren bizitzera. Hantxe ageri dira gerozko eliz erroldetan, beren guraso eta seme alabekin. Honatx zer familia ageri den Tuterenen 1807ko eliz erroldan: *Tuterenea: Juan Martinez de Zavaleta viudo, Miguel de Zabaleta hijo, Martin de Zabaleta y Micaela Astiz su muger, él de Leiza y ella de Huici.*

Hurrengo urteko errolda, 1808koa, guraso zaharrik gabe, eta seme alaba sailarekin ageri da: *Tuterenea borda: Martin Zavaleta, su muger Micaela Astiz: hijos Catalina, Joaquina, Jose Miguel, Jose Joaquin. Criado Juan Serafin Caballero.*

Hainbeste istilu sortu zuen ezkontza hartatik sortutako seme alabak, hara nor noiz jaio ziren: Joakina 1792an, Katalin 1794an, Joakina 1796an, Miel Antonio 1798an, Joan Miel 1800an, Jose Miel 1802an, eta Jose Joakin 1804an. Hala dio gero Tutenen oinordeko geldituko zen Juan Miel horren jaiotzako agiriak gurasoetaz: *...hijo legítimo de Juan Martin Zavaleta y Maria Miguel Astiz dueños de la casa solar Tuterenea.* Horrek esan nahi du, ezkontzean oinordeko egin zirela senar emazteak Tuterenen.

Laburturik, hauxe dio Marimielen jaiotzako agiriak Uitziko elizan: El día 7 de mayo de 1764 bauticé a Maria Miguel de Astiz, hija legitima de Pedro Miguel de Astiz y Maria Bautista Elberdin dueños de la casa de Gracinea de este lugar de Huici. Bi gauza ageri dira hor argitu beharrekoak. Alde batetik, Mari Miguel izena noiznahi bihurtzen dela Mari Mikela edo Mikela huts, elizako paper zaharretan. Beste aldetik berriz esan, hor ageri den Gracinea hori, noiz batera noiz bestera, Geracinea edo Geracenea izenarekin batera nahastuan ageri dela, bestetan beste, Marimielen senideen jaiotzako agirieta.

Tuteneko seme Juan Martin Zavaleta berriz, 1765ko urriaren 17an jaioa zen Tuteneko bordan bertan, aita Juan Martinez de Zavaleta Alduncin eta ama Maria Angela Zabaleta Eguzkiza zituelarik. Familia hazixe ondoren, 59 urte besterik ez zituela, 1824ko abenduaren 27an hilen zen, ezkongaietan leitzar guziak desondratuko zituen bertsoak merezi izan zituen gizona. Hala dio haren heriotzako agiriak elizan: *...murió Martin de Zabaleta, marido de M Miguel de Astiz, dueño de la casa vecinal de Tuterenea.*

Emazte uitziarra berriz, handik hamar urtera, 1834ko urriaren aurrenean hilen zen Tuterenen; aurreko urteko eliz erroldan, 1833koan, han ageri baita oraindik bere oinordeko seme Joan Mielekin, erregin Juana Maria Arruarterekin, eta ilobekin. Hala dio haren heriotzako

agiriak: ...*murió M Micaela de Astiz, viuda de Martin de Zabaleta, natural de Huici, de edad de 70 años.* Hantxe bukatuko ziren, gaztean Uitzin eta Leitzan zer esana franko sortu zuten neska mutil maitemindu haien mundu honetako beharrak. Haien maitasun istiluak esker, ordea, kanta xorragarri baten jabe egin da Euskalerrri osoa.

4.- Neskaren aita izandu ote zen kantaren sortzaile?

Ezagunak ditugu jadanik kantako mutil leitzarra eta Huitziko aita alabak: Gerazineko Pedro Miel Astiz eta alaba Marimiel. Baina, ez dakigu mutil uitziarra nor zen, eta kanta nork sortu zuen ere ez. Aitak? Uitziko mutilak? Biak, elkar harturik? Orixek dio Gerazine, izen haundiko bertsolaria, hark ezagutu zuen aitonaren aitona zela, bertso horien egile eta kantako protagonista uitziar maitemindua. Lehen ongisko ikusi duzunez ordea, horrek ez du zentzurik. Kantako neskatxa baitzen, ez mutila, Uitziko Gerazineko alaba; beraz bertsolaria ezin izan Gerazinekoa, non eta neskatxaren aita bera etzen, eta hori bai, izan litekeen gauza dela. Gogoratu besterik ez lehentxeago Tuteneko aitona Praxxu Zabaletak esandakoa: ... da, ordun oittera andie baitzen ba bertsoak atetzeko, ta attek eta ango mutillek elkar artute, bertsoak atea emen zittuen, emengo mutillen kontra sekulekoak esanez.

Ez da batere harritzeko hortaz, aitak berak para izatea bertsoak, alaba bere guztizko mutil uitziarragana bihur arazteko; izan ere, aitarren eritziak pisu haundia baitu bertso horietan; baina, hala eta guzi, bistan da, maitale uitziar saminduak para balitu bezala ageri direla bertsoak; aitak paratuak izatera, ez bailuke gainera inolako zentzurik lehen bertsoan ageri den aita alaben arteko elkarrizketa horrek.

Kontua da, Gerazineko Marimielez maitemindua zen mutil uitziarra ez dakigula nor zen, eta hark bere buruz atera bazituen bertsoak, ezin dugula beste argitasunik gabe jakin, nor zen bertso horien egilea. Bestela berriz, biek elkar hartu, eta neskaren aitak atera bazituen bertsoak bere guztizko suhi beharraren izenekotzan, Gerazineko Pedro Migel Astizek behar zuen bertso horien egile, Orixek dioenez: Gerazine, izen aundiko bertsolaria, Uitzin beintzat. Nik ezagutu nuen aitonaren aitona. Zinez ari ote da hor Nikolas, edo aitonaren aitona delako hori aspaldikoa zela esateko modua baizik ez ote da? Batek baleki. Dena dela, Orixek Gerazinen ezagutu zuen aitonik zaharrena, Joakin Mariano Iribarren Zelaiaren, aitona zen, hain zuzen, goian aipatu Pedro Migel Astiz hori, emaztearen aldetik, noski. Baliteke hor-

taz, bertso horiek, neskaren aitak, Gerazineko Marimielen aita Pedro Mielek, alegia, paratuak izatea.

Pedro Miguel Astiz, Miel eta Klara Azpirozen semea, 1732ko urriaren 4an jaioa zen Uitziko Gerazinen. Aitaren aldeko aitona amonak: Juan eta Jossepha Goizueta. Amaren aldekoak: Miguel Azpiroz eta Leonora Hugalde. Atautxi amautxiak: Pedro Azpiroz, amaren anaia, eta amuna Jossepha Goizueta izan zituen.

Gero, Azpirotzen andregaija egin, eta hango elizan ezkonduko zen 1763ko garagarrilaren 16an, Maria Bautista Elberdin Aldayarekin; baina ezkondu bezain laster, bere gurasoekin Uitziko Gerazineran ekarriko zuen andrea. Hantxe jaioko zitzaizkien hiru seme alaba: honara arte maiz aipatu dudana Marimiel 1764an, Juan Miel 1767an, Joakina 1769an, eta Juan 1772an.

Emaztea, gazterik hilen zitzaion, 1781ko uztailaren 5ean. Hala dio heriotzako agiriak: *...dueña que fué de Gracinea. Etxe bereko hilobian lurperatua izan zen. Urte saila gerozago hilen zen gizona, izen haundiko bertsolari izan omen zena. Hala dio heriotzeko agiriak: ... testó ante Don Miguel Martin de Azpiroz Notario, ... viudo de Maria Bautista Elberdin, naturales y vecinos de este lugar de Huici, ...dueños de la casa de Geracinea.*

Guraso zaharrak hiltzean, seme zaharrena, Juan Miel, geldituko zen oinordeko Iribasko Aitolako alaba Marimiel Legarra Iribarrenekin ezkondurik. Hurrena, senar emazte honen alaba Marijoana, 1805ean jaioa, Etxarriko seme Joakin Mariano Iribarrenekin ezkonduko zen 1839n, eta orduantxe sartuko zen Iribarren deitura Gerazineran, joan zen urte sail haundiko Astiz deitura itzalduz. Mariano horixe zen Gerazinen aitondurik Orixek ezagutu zuena. Gero Etxarrira joanda han hil omen zen. Eta Orixek esan bezalaxe, honetxan aitona zen, andrearen aldetik, Pedro Miel Astiz, kantako protagonista Marimielen aita.

Gerazinen bertsolaririk izandurik ordea, ez da oroitzen gaur inor Uitzin, baina, Txonkoneko Miel Arrizurietak, hala esan dit Orixek ezagutu zuen aitona ondoko beste aitona Jose Iribarren Astiz Gerazinekoak: Txonkan taberna eukittu zuen gure amak eta, ta attun ori usual eatera etortzen emen zen Geazenetik taka taka; ta etxen ume ttikik ta ama bakarrik uzten, da beti aserre. Bein joan da, belaxe berriz joan da, beti tabernan attun ori, ta eunero kaxkartu itten, da eun beten andrekin artu emen zun errixtan gure ama:

- Ya zertako irikitzen zion atea ari?
- Bere, nik taberna ta denda, bik dauzket, eta ez dauket iñori

atea ixteik, baño zuk etxekoa dozo, ta zuk itxi bear diozu, zuk!
Zuretik ateako ez balitz, ez litzeke neren sartuko!

Patar edale amorratua bazen ere, Gerazineko aitona Joxe Iribarren Astiz, 86 urterekin hil zen, 1926ko abenduaren 28an. Emazte Maria Bautista Aldayak etxetik ateratzen utzi ez, eta patar puskaren bat edan faltan, neguko hotzak menderatuko zuen gizajoa; auskalo beste zenbat urtez biziko zen bestenez. Bazuen seme bat, gazteagotan hila, eta lehendik heriotz gogoangarri baten egile ere izana. Huitziko elizan aurkitu dut haren testigutza: *En la mañana del día 25 de Abril de 1897 fué hallado por los vecinos de este lugar en el parage denominado Arripelzar un cadaver, que practicando diligencias judiciales resultó ser de Ramón Graciarena de 16 años de edad, soltero, labrador, natural de Urriza, y residente en esta.*

Heriotz agiriaren ezker aldera, Fermin Ixurko Astiz, geroztik Uitziko erretore izanak egindako ohar hauxe dator: Tiroz bota zuen gizagaxoa, Julian Iribarren Aldayak, haren zizalarrean atzeman zuelakotz. Eraile ankerra, zeina 1880an baitzen jaioa, luzaroan egon zen giltzapean. Hauxe zen Gerazineko aitona patarreroaren semea. Heriotz agirien liburu berean, aurreraxeago, honela esaten da: *A las 4 de la mañana del día 16 de diciembre de 1915 murió a los 35 años de edad, Julian Iribarren, soltero, natural y residente de este lugar, hijo legítimo de Juan Jose Iribarren y Maria Bautista Aldaya.* Eta alboan Don Fermin Ixurkoren oharra berriz: Hunek hil zuen ankerki Erramun Graziarena.

Gauza jakina da, larrejendeak urrezko altxor gisan gordetzen ditzutela zizalarreak, eta espa ikaragarriak sortzen direla elkarren artean. Ikusi duzunez, heriotzerainokoak askotan. Gertakari gogoangarri haren galdezka hasi Uitziko herrian, eta hala esan dit Yoantenek Joxe Perezek: Ure il zuen eunen San Markon prozesioa men zen errin, da yende guzie mezan zegoala tiro bat aittu emen zuen elizetik, eta seittun pentsatu emen zuen zeñek ille izaan zen. Apezeneko Martin Ariztimuñok, berriz, hauxe erantsi dit: Gure atte zenak esaten zun, mutilleri tiroa emanda, deus pasatu ez balitz bezela, etxera etorri, arropak aldatu ute Berasteire yoan emen zela; aizkora apustue emen zen, da ure ikustera. Mutille ez emen zen seittun ille, biden odol arrastoak utziz beiko esireño arrastan etorrie arrapatu emen zun, eriosur etxera etorri naien edo. Txonkoneko Miñe Arrizurietak, biribildu dit azkenean kontua: Txurdaneko morroie emen zen ildako mutille, ta Gerazineko semea berriz il zuna... Otsoa deitzen emen zien. Uitzin atzeneko otsoa ark arpatu emen zun, da ala esaten emen zuen errin: Ara sekulen paastu eztena: Otsoak oisoa arpatu!

Uitziko Gerazineko kontu hunkigarrion ondotik, atzera lehen hartutako bidera bilduz, esan dezadan behingoz, edozeinek para zituela ere, Gerazineko alaba Marimiel Leitzako Tutenera ezkondu aurretik paratuak behar dutela bertso horiek, 1790ean nonbait han. Baina geroztik, berrehun urtez, bizi bizirik iraun dute, bai leitzarren bai uitziarren gogoenean. Ez al da miragarri?

5.- Nik aditzea dudanez, Leitzan mutill fiñik ez...

Ez bela belakoan, —esazu—, baina bihurtu naiz atzera hasieran agindutakora. Horra kanta xahar hartatik jendeari, batipat Leitza inguruokari, gogoan gelditu zaion esaldia: Nik aditzea dedanez, Leitzan mutill fiñik ez. Aurren aurrenekotz, deus asmatzen ari ez naizela ikus dezazun, hona kanta xaharreko pasarte gogoangarriak utzi duen aztarren horren lekuko, Bordaberriko Joxemanuel Arribillagaren ahotik jasotako pasadizoa:

Garai baten yende asko yoaten zen emendik Uitzire pestara, ta beiñ Aisoko Patxiku Saltsan autobuse dena beteta, leitzar saill aundie geldittu omen zen Uitzin, ta Patxiku Saltxan txoferrak, —Batiste Olaso omen zen txofer—, esan omen zioan:

— Espeazazue pixkat, ok eamanda etorriko naiz belaxe!

Ala, geldittu die ta, autobusek ze in do bittarten: gasolinak aittute geldittu, ta errin gasolina bille ta, bat eta beste, denbo asko pasatu bueltan etortzeako. Ta, tarte artan Berasteiko kamionen bat tokatu lruñetik eldu zena, ta esperoan zeudenak, ze in due?, kamiona ikusi duenen, denak rau! barrenera sartu die ta, kamionen etorri Leitza.

Gero, autobuse yoanda Uitzire ta, yendeik ez! Ta, Patxiku Saltsa orrek yakinkio Miel Joakin Inaziobarunena an geldityue zela, ta urren-go eunen, Irurtzungo ferin bik topo in due ta, Patxikuk:

— Nik aditzia dedanez, Leitzan mutill fiñik ez!

Ta, Miel Joakiñek:

— Bai, autobuse bela eldu zela, ta beiñere etortzen ez!

Artan bukatu omen zittuen eun artako yolasak.

Horra hor kanta xaharrak utzi duen azterna, geroztik leitzarren batek deustan hutsik egiten badu, inguruko herritarrek agudo aski gogora araziko diotena. José María Iribarrenek, honela dio bere *Burlas y Chanzas* izeneko liburuaren 49. orrian: *Por su parte los de Huici se burlan de los de Leiza. Según la historia, un mozo de Leiza preten-*

día a una moza de Huici, y un día, acompañado de otros mozos, fue a verla. Cuando los visitantes se marcharon, el padre de ella, que era opuesto al noviazgo, dijo a su hija:

Nik aditzia dedanez
Leitzen mutill fiñik ez.
Engañatzen zaituzte
Yolas ederrez.
Nola diraden itzez
Ala balira biotzez,
Etzaituzte erreko
Bela ur otzez.

Este giro final, soso y desconcertante, es muy característico de las canciones vascas.

Horra hizkuntza batetik bestea juzkatzen aritzen direnen asmakeria barregarriak. Bertso horren bukaera, etzaituzte erreko, bela ur otzez, ez baita hain usua euskal kantetan, eta are gutiago zozoa. Honatx, horrez gainera, sail bereko esanera batzuk:

Altzoko Imaz bertsolariarena:¹³
.... ur otzez erre-eta len dagoanak
beroaren beldurra, badauka, jaunak.

Aita Damaso Intzakoak Etxalekun jaso:¹⁴
Ur otzez errerik dago
(lendik gogorak ikusia)

Lehen gerrate karlistakoa, berriz, hurrengo:¹⁵
... ezaguturik ondo zer diran legeak
gorde nai izan ditu bakotzak bereak
arkitzen diralako ur otzez erreak.

Koldo Izagirrek dio, ur otzez erre, metaforak, eskarmentatu esan nahi duela. Behar bada, usariorik zabalenean bai, baina, hizkuntza bizian, lokuzio baten semantika nekez makurtzen da esanahi finko batera. Probatua naiz ongi, leitzarrekin nekez eskarmenta litekela fi-nezi izpirik duen inor, baina, horrez gainera ederki adierazten duela dirudi metafora horrek, leitzarren hizkera ahobero eta haundikeria za-

(13) Koldo Izagirre, *Euskal Lokuzioak*, 202 orri.

(14) Napparroako euskal esaera zarretan, 963.gna.

(15) Auspoaren Sail Nagusia, 4. liburua, 160 orri.

lea. Apainago eta bixiago adierazten, franko kostako ez ote zitzaiokeen nago, Jose Maria Iribarreni berari.

Uitzin, Buztiñeko Trini Rekaldek kantatu zidan azkeneko bukaera honek, oraindik dotoreago adierazten dizu azkeneko esanahi horren zentzua:

Eztizute bela erreko
aorikan ur otzez.

Bai ederki esana! Egunen batean, leitzarrismoa gaitzat harturik entseiatzera inor abiatuko balitz, bestetan beste, argitasun ederrik baluke bertso horretan. Ez da hor inolako desondrarik: egia eta oho-rea baizik leitzarrentzako, eta kanta osoan zer esanik ez. Pentsatzen jartzea aski: berrehun urtez herritarren gogoenean iraun duenerako, ederretik eta zinezkotik ere zerbait izanen baitzuen kantak!